

Araştırma Makalesi / Research Paper

KARLUKLARA AİT “ÇOGLAN” UNVANI HAKKINDA

Yaşar ŞİMŞEK*

Öz

Karluklar; Köktürk, Uygur ve Karahanlı devletlerinin kuruluş ve yıkılışında önemli roller oynamış bir Türk boyudur. Arkeolojik ve nüvizmatik belgeler, yazıtlar, Çin yıllıkları, Arap ve Fars tarih kaynakları Karluklar hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Karluklar hakkındaki tarihî belgeler üzerine dünya literatüründe önemli bir külliyat bulunmaktadır. Bu makalenin amacı, ne bu külliyatı değerlendirmek ne de Karluk tarihi hakkında yeni bir vesika ortaya koymaktır. Orta Çağ Türk tarihinde belki de Oğuzlardan sonra en kalabalık ve en mühim boy olan Karluklar hakkında Kâşgarlı Mahmut oldukça ketum davranmış; hatta Kâşgarlı, Karluklara sınıflandırmasında ve haritasında yer vermemiştir. *Çoglan*, Kâşgarlı Mahmut'un *Dîvân*'da Karluklarla ilişkilendirdiği on bir kelime (ebe, çahşak, ker-, kerit-, oluç, sagur-, serker, sogut, susgak, ügürgen, yuñ) ve üç unvandan (çoglan, köl irkin, sagun) biridir. Kâşgarlı, “Karluk büyüklerinin adlarındandır” şeklinde yaptığı açıklamanın dışında bu kelime hakkında başka bir bilgi vermemiştir. Kelimenin İslamlık öncesinde kaydedilmemiş olması ve Kâşgarlı'nın verdiği bir satırlık malumat dışında hakkında bilgi bulunmamasına rağmen *Dîvân*'da yer alması ilgi çekicidir. Bu makalenin amacı, ilgili kelimeyi etimolojik olarak açıklığa kavuşturmaktır. Meselemiz, bir cümlelik bilginin mümkün olduğunca genişletilmesi olduğu için makalede önce Karluklar hakkında kısa bir bilgi verilmiş; konunun daha iyi anlaşılması için de tarihî arka plan çerçevesinde eski Türk devletlerinin teşkilat yapısında Karlukların hiyerarşik açıdan konumuna kısaca değinilmiştir.

Geliş Tarihi/ Date Applied: 15.12.2020

Kabul Tarihi/ Date Accepted: 11.04.2021

Makalenin Künyesi: Şimşek, Y. (2021). “Karluklara Ait “Çoglan” Unvanı Hakkında”. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 52, 71-84.

DOI: 10.24155/tdk.2021.177

* Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ysimsek55@gmail.com. Giresun / Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-4532-8467

Anahtar Kelimeler: Karluk, Kâşgarlı Mahmut, *Dîvânu Lugâti t-Türk*, çoglan, unvan.

On the Karluk Title ‘Çoglan’

Abstract

The Karluks were a Turkic tribe who played a key role in the establishment and collapse of the Kök Türk, Uighur, and Karakhanid states. Archaeological and numismatic documents, inscriptions, Chinese annals, and Arab alongside Persian historical sources provide us information about Karluks. There is an important corpus of historical documents about Karluks in the international literature. This article aims neither to evaluate this corpus nor to introduce any new document about Karluk history. Despite the Karluks being perhaps the most crowded and important tribe in medieval Turkic history after the Oghuzs, Mahmud al-Kashgari was very reticent about them so much so in fact that he didn’t even classify them, or include them in his map for that matter. The word ‘Çoglan’ is one of eleven kinds of words (alongside ebe, aşşak, ker-, kerit-, olu, sagur-, serker, sogut, susgak,  g rge, yuņ) and one of three titles (alongside k l irkin and sagun) featured in Mahmud al-Kashgari’s Diwan, or compendium, that alludes to the Karluks. He did not provide us with any other information about this word, apart from a single explanation, ‘name of a Karluk chieftain’ Nevertheless, it is intriguing that the word has made its way into his Diwan, even though there are no records of it anywhere prior to the arrival of Islam, and even though there is no information about it beyond the aforementioned explanation. In turn, the purpose of this article, rather, is to clarify the word in question through etymology. Given that we wish to elaborate upon that sentence as much as possible, first, we have given a brief history about who the Karluks are for context. Then, in order to help you understand the subject in greater depth, we have touched upon the hierarchical position of the Karluks within the organizational structure of ancient Turkic states, and within the framework of a historical background.

Keywords: Karluk, Mahmud al-Kashgari, *Dîvânu Lugâti t-Türk*, oglan, title.

Giriş

Karluklar; Köktürk, Uygur ve Karahanlı devletlerinin kuruluş ve yıkılışında önemli roller oynamış bir Türk boyudur. in kaynaklarında Köktürk hanedanına yakın g sterildikleri için T les boy grubu içinde değil ayrı büyük bir boy olarak anlatılmışlardır. Altay Dağlarının güney etekleri Köktürklerin tarih sahnesine kesin olarak ilk çıktıkları yerdir. Karlukların da ilk zikredildikleri bölge orasıdır. Dolayısıyla Karluklar, K kt rklerle yakın en azından akraba bir boydur. Üstelik Karluklar, T les boyları arasında değil, Türgişler

gibi Köktürk hanedanından gösterilirler. Neticede Karlukların Köktürklerin bir kolu olduğunu söylemek mümkündür (Taşağıl, 2014: 76). Çin kaynaklarında *Ko-lo-lo*, Arap kaynaklarında *Karluk* veya *Harluh* olarak kaydedilen *Karluk* adına Türkçe vesikalarda ise ilk defa Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında rastlanmaktadır (KT K 1, 2; BK D 29, 40). Çin kaynaklarında Köktürk hanedanına yakın bir boy olarak gösterilmelerine rağmen Köl Tigin yazıtında hanedana isyan ettikleri için ‘düşman’ olarak vasıflandırılmışlardır¹. Köl Tigin 30 yaşında iken Karluklar ile savaşılmış ve mağlup edilmişlerdir (KT 2; BK D 29). Yazıtlarda verilen bilgilerden hareketle, Karlukların Köktürkler döneminde Ötüken’in güneyinde yaşadıkları anlaşılmaktadır (BK D 40). Uygurlar döneminde İrtiş’in batıya uzanan bölgelerinde yurt tutmuşlardır (Necef, 2005: 68). XIV. yüzyılda Karluk boyu parçalanmış, bir kısmı Özbek birliğine katılmış bir kısmı da Babür’le Hindistan’a gitmiştir². Türk tarihinde Oğuzlardan sonra gelen en büyük ve eski bir Türk boyu olan Karluklar XIV. yüzyılda o veya bu kabile içinde küçük oymaklar hâlinde dağılmış veya muhtelif sahalarda coğrafi ad olarak Karluk adını bırakmışlardır (Esin, 1974: 349). Orta Çağ Türk tarihinde belki de Oğuzlardan sonra en kalabalık ve en mühim boy olan Karluklar hakkında Kâşgarlı Mahmut oldukça ketum davranmış; hatta Kâşgarlı, Karluklara sınıflandırmasında ve haritasında yer vermemiştir. Bunun muhtemel iki sebebi olabilir ve bu iki sebep birbirinin taban tabana zıttıdır: 1. Karluklar, hanedan boyundandır ve ‘Hakaniyye Türkçesi’ ile konuşmaktadırlar. Bu yüzden Kâşgarlı, Karlukların konuştuğu lehçeyi ayırma gereği duymamıştır. 2. Karluklar, Karahanlılar döneminde siyasi ve idari açıdan etkisini kaybetmiştir. Amacımız bu iki görüşü değerlendirmekten ziyade Kâşgarlı’nın Karluklara ait verdiği bir satırlık bilginin ardına düşmektir. Kâşgarlı, *Dîvân*’da *çoglan* kelimesi için “Karluk büyüklerinin adlarından” (DLT 192) demektedir ve bu kelime hakkında başka bir bilgi vermemektedir. Makalenin amacı, kelimeyi etimolojik olarak izaha kavuşturmaktır ancak kelimenin siyasi-idari bir unvan olabileceği ihtimaliyle öncelikle Karlukların Karahanlı devlet teşkilatındaki yeri üzerinde durulmuş ve kelimenin bir unvan olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Eski Türk Devletlerinin Teşkilat Yapısında Karlukların Hiyerarşik Açından Konumu

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında verilen bilgiye göre, Karluk beylerinin Uygur ve Az beyleri gibi *ilteber* unvanını taşıdığı anlaşılmakta-

1 *köl tigin yiti otuz yaşuğa Karluk bodun erür barur erkli yağı bolu* “Köl Tigin yirmi yedi yaşında iken Karluk halkı kalkınmış ve müreffeh olduğu halde düşman oldu.” (Ercilasun, 2016: 532-533).

2 Bu bölgedeki Karluklar, 1846’daki İngiliz işgaline kadar varlığını korumuştur (Salman, 2001: 509-510).

dir.³ Karlukların beyi Uygur Devleti’nde en yüksek mevki olan *sol yabgu* idi. Türk Kağanlığı’nın yıkılışının ardından Karluk ilteberi, *yabgu* unvanına terfi etmiş; yabguluk Batı Köktürklerinin ögelerini içine alarak genişlemiştir (bk. Golden, 2006: 231). Bu, o zamana kadar Karlukların hiyerarşik açıdan elde ettikleri en yüksek merteye olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim *yabguluk*, Türk dünyasında en yüksek unvanlardan biriydi. Genellikle yönetme hakkını “Tanrı buyruğuyla” elinde tuttuğu kabul edilen karizmatik Aşına sülalesine mensubiyet belirtisi ve bununla birlikte büyük bir boy-lar grubuna veya devletin önemli bir koluna kumanda yetkisi anlamına gelirdi (Golden, 2009: 467-468). Karluklar hakkında İbnü’l-Fakîh, “Krallık onlardadır ve aralarında onlar yüksek bir makama ve düşmanlarına karşı kibire sahiptirler”; Mesûdî ise “Siyasi güçleri vardır ve kağanlar kağanı onlardan çıkar. Kralları Türklerin çeşitli güçlerini birleştirmiştir; onların kralları ona tabidir.” şeklinde bahsetmektedir (Golden, 2006: 232-233). *Kitâbu’l-Buldân*’da verilen “krallık onlardadır” bilgisi ile İslamlık öncesi Karluk Devleti’nin teşkilat yapısındaki *sol yabgu* ve *yabgu* unvanları kastediliyor olmalıdır. Nitekim *Hudûdu’l-Âlem*’de “eski zamanda Halluhların hükümdarı *cabgu* veya *yabgu* adını alıyordu” (Şeşen, 2017: 70) şeklinde düşülen kayıt, ilgili unvanların Karluklarda Türk Kağanlığı’nın yıkılışının akabinde kısa bir müddet kullanıldığını göstermektedir. Uygur Devleti içinde Arslan İltirgük’ün (diğer adıyla Alp Tarhan Beg) kağan olarak zikredilmemesi; *tarhan* ve *burğuçan* unvanlarını taşıması (bk. Gabain, 1950: 374) bu durumu desteklemektedir.

Nüfus ve nüfuz açısından etkin bir boyun Karahanlı Devleti’nin kuruluşunda önemli roller oynadığı yadsınmaz. Ancak Karahanlılar hakkında bilgi sahibi olduğumuz Arap kaynaklarında ve *Dîvân*’da Karluk beylerinin kağan veya han unvanına nail oldukları hiçbir şekilde geçmemektedir. Isıg-köl, Çu ve İli vadilerinde dağınık bir şekilde yaşayan Karlukların Samanoğulları karşısında oldukça etkisiz kalması (bk. Genç, 1981: 36) onların siyasi açıdan giderek zayıfladıklarını göstermektedir.⁴

İslamlık sonrası Karahanlı Devleti içinde Karlukların hiyerarşik konumu belirgin değildir. *Dîvânü Lugâti’l-Türk*’te Karluk beylerine ait üç unvan/addan bahsedilmektedir. Bunlardan ilki “hekim, tabip” manasıyla da geçen *atasagun*’dur. *Sagun* unvanının “Karluk büyüklerine” verildiğini belirten Kâşgarlı, unvanın hiyerarşik konumu hakkında bilgi vermemiştir. İlgili unvan, 981 ve 1009 senelerinde Turfan Uygur Devleti’nin elçileri,

3 *Az ilteberig tutdı* “Azların ilteberini tuttu.” (KT K 3) (Ercilasun, 2016: 532-533). *Uygur ilteber yüzçe erin ilgerü tezîp bardı* “Uygur ilteberi yüz kadar erle doğuya doğru kaçıp gitti.” (BK D 37) (Ercilasun, 2016: 580-581). *Karluk ilteber yok bolmuş* ... “Karluk ilteberi yok olmuş.” (BK D 40) (Ercilasun, 2016: 580-581).

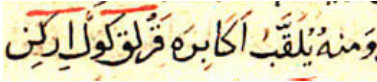
4 İ. Kafesoğlu, Karluk yabgusunun “Kara Han” unvanıyla Karahanlı Devleti’ni kurduğu düşüncesindedir (bk. 1992: 155). Karahanlıların menşei hakkında tartışmalar için (bk. Necef, 2005: 138-154).

1008 yılında aynı devletin bakanı ve 1010 yılında yine Turfan Uygurlarının bakanı ve elçisi için kullanılmıştır (Donuk, 1988: 32). *Köl irkin* unvanı, Türk devlet teşkilatında hakandan sonra fakat beyden önce gelen bir unvan olup Oğuzlarda *yabgu*'nun naibinin unvanında da görülmektedir (Donuk, 1988: 15). *Köl irkin* hakkında da detaylı bilgi vermeyen Kâşgarlı'nın bu tutumunun ilgili unvanların Karahanlı devlet teşkilatında en mühim noktalarda olmaması ile açıklanabileceği kanaatindeyiz. Bu iki unvan, Karahanlı devlet teşkilatında idari açıdan devlete bağlı Türk boylarının başında bulunan kimse için kullanılmıştır.

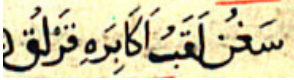
Çoglan, Karahanlı Devlet Teşkilatı Yapısında Bir Unvan Mıdır?

Çoglan “Karluk büyüklerinin adlarındandır.” (DLT 192).

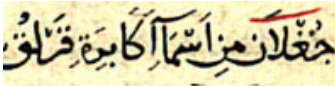
Dîvânu Lugâti't-Türk'te yer alan bu kısa bilginin dışında *çoglan* hakkında herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. İslamlık öncesinde yazıya geçmemiş olması ve Kâşgarlı'nın herhangi bir açıklama yapmaması adın bir statü belirtisi olup olmadığı hususunda belirsizlik yaratmaktadır. Burada “*çoglan* bir unvan mıdır?” sorusu akla gelmektedir.

köl irkin “ve minhu yulakkabu ekâbire karluk” (DLT 67v).

sagun “lakabu ekâbire karluk” (DLT 203v).

çoglan “min esmâi ekâbiretin karluk” (DLT 223v).

Yukarıda görüleceği üzere Kâşgarlı, unvan ve özel ad ayrımını “lakab” ve “ism” kelimelerini farklı anlamlarda kullanarak yapmıştır. Birer unvan olan *köl irkin* ve *sagun* için Arapça “lakab”; *çoglan* için ise “ism” kelimesini kullanmayı tercih etmiştir.

Dîvân'da unvanlar hakkında “halktan olmak”; “avamdan olmak” gibi verilen kısa bilgiler, özel ad ve unvanların hiyerarşik konumu hakkında ipuçları taşımaktadır. Kâşgarlı; “Karluk, Argu, Hotan” gibi farklı boylara ait unvanları “Hotan töresine göre”, “Argu lehçesinde”, “Türklerde ...” gibi ifadelerle belirtmiştir: *çowı* “Hotan töresine göre hakandan iki derece sonra gelene verilen unvan” (DLT 445); *ınal* “annesi hatun (asil kadın), ba-

bası halktan olan genç’’ (DLT 61); *öge* [ögetigit] ‘‘halk tabakasından büyük, fakat hakan çocuklarından küçük’’ (DLT 152); *tarhan* ‘‘Argu lehçesinde emir’’ (DLT 189); *tarım* ‘‘tiginlere, Afrasiyab’ın soyundan gelen küçük olsun büyük olsun bütün hatunlara hitap edilirken kullanılan söz’’ (DLT 170); *tigin* ‘‘Karahanlı sülalesine mensup olanların unvanı’’ (DLT 44; 178); *tügsin* ‘‘halktan olup hakandan sonraki üçüncü derecede bulunan kişinin unvanı’’ (DLT 189); *yawgu* ‘‘halktan olup hakandan iki derece aşağıda bulunan kişiye verilen unvan’’ (DLT 362); *yugruş* ‘‘Türklerde avamdan olup vezirlik mertebesine yükselen ve hakandan bir derece aşağı olan kişi’’ (DLT 366).

Kâşgarlı’nın yaptığı açıklamalar oldukça kısa olmasına rağmen özel ad ve unvanların kullanılışı hakkında ipuçları taşımaktadır. Kâşgarlı’nın verdiği bilgiler ve Karlıkların eski Türk devletlerinin siyasi-idari teşkilatı içinde giderek azalan nüfusları göz önünde bulundurularak *çoğlan* adının Karahanlılar döneminde siyasi-idari veya askerî bir unvan olarak değerlendirilemeyeceği sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak Kâşgarlı’nın *çoğlan* adına *Divân*’da yer vermeyi gerekli görmesi, ilgili adın herhangi bir özel ad olarak da kabul edilmemesi gerektiği gerçeğini göstermektedir.

Köken Bilgisi Açısından Çoğlan

Kelime, Atalay tarafından /u/ ile okunmuştur: *çuğlan* ‘‘Karlık büyüklerinin adlarından’’ (Atalay, 2006: 444). Dankoff - Kelly ve Ercilasun - Akkoyunlu yayınlarında ise /o/’lu okuma tercih edilmiştir: *çoğlan* ‘‘Karlık büyüklerinin adlarından’’ (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2014: 192). *çoğlan* ‘‘name of a Qarluq chieftain’’ (Dankoff ve Kelly, 1982: 277).

Amanoğlu, *Divân*’da kayıtlı kişi adlarını incelemiş; kelimeyi Atalay gibi /u/ ile okumuş ve kökeni üzerine herhangi bir açıklama yapmamıştır (2000: 5-13). Clauson kelimeyi /o/ ile okumuş ve bir hapax olarak değerlendirmiştir. Kelimenin sıradan bir isimden ziyade bir unvan olabileceğini belirten Clauson, ‘‘ihtişam’’ anlamlı *çoğ*’un kelimenin kökeni olabileceğini belirtmiştir (EDPT 407). *Çoğ*, aslında ‘‘ateş parıltısı, parıltı’’ anlamındadır. Bu anlamdan mecaz yoluyla ‘‘ihtişam’’ anlamını kazanmıştır: *çixşapatlığ ıduğ çoğ yalın üze* ‘‘with the holy splendour and glory of the commandments’’ (EDPT 405). Aşağıda verilen tanıklar bu görüşü desteklemektedir.

Tarihî Türk dili alanında kelimeyi türevleri ile bulmak mümkündür: *çoğ* ‘‘1. kor, köz, ateş, ziya, alev, parlaklık; 2. parlaklık’’; *çoğlan-* ‘‘parlamak’’; *çoğlug* ‘‘ateşli, ziyalı, korlu, nurlu, haşmetli, görkemli’’; *çoğ yalın* ‘‘parlaklık’’ (US 64); *çoğ*, *çoğlan-*, *çoğlug*, *çoğsıra-*, *çoğsuz* (AY 459); *çoğ* ‘‘parlaklık’’ (Tekin, 1971: 377); *çoğ* ‘‘güneşin sarılığı ve saçakları’’; ‘‘odun köz olduktan sonra ateşin alevi’’ (DLT 400); *çoğlan-* ‘‘(ateş) alevlenmek, (güneşin yalımları) düşmek’’ (DLT 304); *çoğ* ‘‘ateş koru’’ (KE 577); *çoğ*

“güneşli yer” (ME 112); *çoğlug* “güneşli” (ME II: 351); *çogaş* “güneşli, güneşlik yer” (ME II:351); *çog* “kor” (Abuşka 926); *çog* “güneş sığacağı” (KTS 52); *çoğlu bol-* “ışıklı olmak” (KTS 52); *çog/çok* “ışık, ziya, şu’a, lem’a” (TS II: 934); *çogaç/çogaş* “1. güneş, gün ışığı; 2. güneş dokunan, güneşe karşı olan, güneşi eksik olmayan yer”; *çogaçlanmak* “güneşlenmek, güneşte ısınmak”; *çogak* “ışıklı, ziyadar” (TS II: 930). ...

Türkiye Türkçesi ağızlarında: *çoğaç/çoaç/çoğaş* “1. güneş, 2. sıkıntılı hava, boğucu sıcak; 3. güneşlenen yer” (DS III: 1256); *çoğaç* “güneşlik” (DS III: 1256); *çoğaçle-* “güneşlenmek” (DS III: 1256); *çoğö* “1. sönmüş ateşin kıvılcımlanması; 2. çok yanmış ateş” (DS III: 1256); *çoğşur-* “1. yanan dağınık odunları, ateşi kuvvetlendirmek için bir araya toplamak; 2. ateşi kuvvetlendirmek, alevlendirmek için üflemek” (DS III: 1258); *çoğuş-tur-* “ateşi yakmak, tutuşturmak” (DS III: 1258); *çokar-* “ateş yakmak için odunları hazırlamak” (DS III: 1259); *çokatmak/çokartmak* “yakmak” (DS III: 1260); *çovaş-/çovaşla-* “güneşlenmek” (DS III: 1275); *çovşur-* “ateşi tutuşturmak” (DS III: 1275); *çovaç/çovaş/çovuş/çoveç/çoveş/;* *çuvaç/çuvaş;* *çöveç/çöveş;* *çuvaş/çüveş* “güneş, güneşli yer” (DS III: 1306).

Çağdaş Türk lehçelerinde “alev, yalın, kor, köz” anlamlarında yaşamaktadır: Alt. *çok*; Hak. *sog*; Öz. *çoğ*; SUyg. *cog*; YUYg. *çog*; Tuv. *şog*; Yak. *çoh* (Ayazlı, 2016: 100).

Moğolcaya *çog* [*sog*] “1. köz, kor, kor hâline gelmiş kömür; sönmekte olan ateş, sıcak küller, kıvılcımlar; 2. ihtişam, şaşaa, enerji, canlılık” (Les-sing, 2003: 311) anlamlarında geçmiştir.

Kelime *yalınlık* ile ikileme oluşturarak “heybetli, ihtişamlı, görkemli” anlamını Eski Türkçe döneminde kazanmıştır: *saravadı k(a)yınavatı pañçalı pañçalakarı y(e)me ulug çog yalınlık bo yekler küzetsünler sizlerniğ amrak isig özüñizlerni* “Saravadi, Kaymavati, Pañçalı (ve) Pañçalakarı (adlı) çok heybetli bu şeytanlar sizin değerli hayatlarınızı korusunlar” (Dışast. 493-497). *nätäğın tep tesär: k(a)ltı kayu üdün tükäl bilgä t(ä)ñri t(ä)ñrisi burhan bo yertinçü yer suvda [tu]ga b(ä)lgi y(a)rılıkap beş älig yıl tönı tnl(i)glarka asıg tusu kulıp beş y(e)g(i)rmi asanke nayut sanınça tnl(i)glar oğlanın oz[guru]p kutgarıp nirvanka kirü y(a)rılıkamış[ta ken nomlug] y(a)rılığı öñdün t(a)vgaç elintä [keñürü yadıldukt]a ötrü ol uğurta tolp tavgaç eli üzä ärkliğ [tü]rklüğ kutlug buyanlığ çoglug yalınlık ädgü-lüğ ädrämlig lovudi atl(i)g han boltı* “Zu der Zeit als nämlich der volkkommen weise Göttergott (devätideva) Buddha geruhte, in dieser Welt geboren zu werden und zu erscheinen, 45 Jahre hindurch den Lebewesen Nutzen und Vorteil brachte, Lebewesenkinder in einer Zahl von 15 *asamkhayana-yutas* befreite und, [nachdem] er geruht hatte, in das *nirvāna* einzugehen, sich seine [dharma]-Predigt im östlichen Reich China [weit verbreitet hat-

te], da gab es einen Lovudi genannten Kaiser, der über das ganze chinesische Reich Macht hatte und der charismatisch, verdienstreich, majestätisch, glänzend, gut und tugendhaft war” (BT XXV: 31-39). Kelimenin “ateş parıltısı, parıltı” anlamından metaforlaşarak “heybetli, ihtişamlı, görkemli” anlamını kazanması Moğolcada da paraleldir. Çog, Moğolca ‘sahiplik, o özelliği bulundurma’ anlamlarında kullanılan +tAy eki ile *çogtay* “1. közlü, korlu, közü veya kıvılcımı olan, parlak, aydınlık; ateşli, hararetili; 2. cesur yiğit, güçlü kuvvetli; şahane, büyük, cazip, göz alıcı, şaşaalı, canlı, şevkli” (Lessing, 2003: 311) kelimesi oluşmuştur. Ayrıca Eski Uygur Türkçesinde *çogı yalını asıl-* “bahtı açılmak”; *çogka yalınka teg-* “bahtlı olmak”; *çoglug yalınlig bol-* “bahtlı olmak”; *çoglug yalınlig kıl-* “bahtlı kılmak” (Şen, 2017: 94-95) gibi deyimlerde “parıltı” anlamından metaforlaşarak “baht, baht açıklığı” anlamlarında kullanılmıştır.

Starostin vd. kelimenin Türkmençe *çōg*; Özbekçe *çuy*; Uygurca *çog*; Kırgızca *çog*; Kazakça *şoq*; Hakasça *soy*; Yakutça *suos*; Dolganca *huos* türevlerine işaret etmiş; kelimeyi Tunguzca **çuguk* ile birleştirmişlerdir (EDAL 448). Choi, *çog*’un Çince kökenli bir kelime olduğu görüşündedir: “*çoy* ‘glowing heat’ in the phrase *kün çoyi* ‘the heat of the sun’; in the Hend. *çoy yalın* ‘glitter, brightness, flame’; *çoy* ‘blaze’; *çoylan-* ‘blaze’ / * *çoy-la-n-* (1988: 163). Kelimenin Çince kökenli olduğu hakkında son görüş Hüseyin Yıldız tarafından belirtilmiştir. Yıldız, kelimenin Maniheist Uygur metinlerinde kullanımını ana hatlarıyla değerlendirdikten sonra Çinceden Türkçeye *çoy* ve *çok* şeklinde geçtiğini, daha sonra Moğolcada *cohtai*, *ç’oqt’u*, *çog*, *coq*, *ts’oG*, *ts’oG*, *cog* şekillerini aldığını, oradan Farsçaya *çōg* şeklinde alınıldığını ve nihayet Evenkice ve Yakutçada *çog/çox* şekillerinde bulunduğunu belirtmiştir (2020: 62-63). Uçar, ‘Contributions to Uighur Lexicography II: Remarks on *çog*’ (2014); başlıklı makalesinde Csongor, Shōgaito, Choi ve Barat’ın kelimeyi Çince bir kökene bağladığını belirtmiş; bu görüşe *çol-* ve *çon-* tanıklarını göstererek karşı çıkmış ve kelimenin kökeni olarak *çol-* fiilini işaret etmiştir: “To my mind, the orijin of *çog*, is not Chinese, and I put forward another suggestion. This word can be derived with the suffix (-X)g from the verb *ço-*“ (2014: 154). Fakat bu görüş Uçar’dan önce Talat Tekin tarafından ortaya koyulmuştur. Tekin, kelimenin birincil uzun ünlülü olduğunu belirtmiş; Türkmençe *çōg* ve *çōy-*’dan hareketle kelimenin kökeni olarak **çō-* “ateşe tutup ısıtmak, kızdırmak” fiilini işaret etmiştir (Tekin, 1995: 177). Tekin ve Uçar, *çog*’un kökeninin Çinceye dayandırılması görüşüne itirazlarında haklıdır. *çol-* ve *çon-* fiillerinin varlığı kelimenin kökeninin Türkçe olduğunu göstermektedir. Türkmencede yaşayan *çoy-* fiili; tarihî Türk dili alanında tespit edilebilmektedir: *çoy-* “ısınmak” (Rahimi, 2019: 715). *Çon-* için ise şu tanık gösterilebilir: *ol vaktın kim aydı Mūsā ehlinge men kördüm otını kelgey men sizge andın haber birle yā kelgey men*

sizge yangan alınmış ot birle bolgay kim siz çongay siz (HKT 361a).

Sonuç

Kâşgarlı'nın verdiği bilgiler ve Karlukların siyasi-idari durumu göz önünde bulundurularak *Çoglan* adının Karahanlı Devleti'nin teşkilat yapısında bir unvan olarak değerlendirilemeyeceği, bu adın Karluk boylarının başında bulunan kişiler tarafından özel ad olarak kullanıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Kelimenin umum halk tarafından da kullanılmadığının, yalnızca Karluk büyükleri tarafından kullanıldığının altı çizilmelidir.

Çol- ve *çon-* tanıklarından hareketle Türkçe **ço-* fiili tasarlanabilir. Bu fiil, “ateş parıltısı, parıltı” anlamlarında gördüğümüz *çog* kelimesinin kökenidir. Kelimenin Çince kökenli gösterilmesi bizce de hatalıdır. *Çog* kelimesi, “1. kor, köz, ateş, ziya, alev, parlaklık” anlam alanından genişleyerek tarihî Türk dili alanında, çağdaş Türk lehçe ve ağızlarında yaşamaktadır. Hem *çog* hem de *çoglug*, henüz Eski Uygur Türkçesi döneminde *yalin*(*lıg*) kelimesi ile ikileme kurup metaforlaşarak “heybetli, ihtişamlı, görkemli” anlamlarını kazanmıştır. Bu metaforik anlam geçişi, *çoglan* kelimesinin kökenini açıklamaktadır. Eski Türk unvanlarından *çabiş* “yaver, başdanişman, başkumandan, ordu komutanı”; *yargan* “yüksek mahkeme üyesi?”; ve *kapgan* unvanlarının kökeni olarak *çap-* “vurmak”; *yar-* “yarmak” ve *kap-* “kapmak, kapıp almak” fiilleri gösterilmektedir (*bk.* Şirin User, 2006). Bu unvanlar kelimenin kökünü oluşturan fiillerin isim yapım ekleri olarak metaforlaşması sonucu oluşmuştur. Bu unvanlardaki metaforlaşma süreci *çoglan* için de kabul edilebilir. *Çoglan*, Eski Türkçe *çog* kelimesinin üzerine gelen {+IA-} isimden fiil yapma eki ve {-n} fiilden isim yapma eki ile oluşmuştur. Bu yolla kelimenin anlamınının “heybetli, ihtişamlı” şeklinde açıklanabileceğini düşünüyoruz.

Kısaltmalar

Abuşka Kaçalın 2011; **AY** Kaya 1994; **BT XXV** Wilkens 2007; **DLT** Ercilasun ve Akkoyunlu 2014; **DS** Derleme Sözlüğü; **Dışast**. Kaljanova 2005; **EDAL** Starostin 2003; **EDPT** Clauson 1972; **KE** Ata 2019; **KTS** Toparlı vd. 2003; **TS** Tarama Sözlüğü; **HKT** Sağol 1993; **ME Yüce** 2014; **ME II** Özçamkan Ayaz 2020; **US** Caferoğlu 2011;

Alt. Altay Türkçesi; **Hak.** Hakas Türkçesi; **Öz.** Özbek Türkçesi; **SUyg.** Sarı Uygur Türkçesi; **YUyg.** Yeni Uygur Türkçesi; **Tuv.** Tuva Türkçesi; **Yak.** Yakut Türkçesi

BK D Bilge Kağan Yazıtı Doğu Yüzü; **KT K** Köl Tigin Yazıtı Kuzey Yüzü

bk. bakınız; **v** *Dîvânü Lugâti t-Türk*'te, yazma metnin sayfa numarası.

Kaynakça

- Amanoğlu, E. (2000). “Divanü Lûgat-it-Türk'teki Kişi Adları Üzerine”. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15, 5-13.
- Ata, A. (2019). *Rabgūzi Kısasü'l-Enbiyā (Peygamber Kıssaları) Giriş - Metin - Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (2006). *Divanü Lûgat-it-Türk*. (I-IV Cilt). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AYAZLI, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2011). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford University Press.
- Choi, H. W. (1988). “On Some Chinese Loan Words in Uighur”. *Central Asiatic Journal*, 32, 3/4, 161-169.
- Dankoff, R. ve Kelly, J. (1982). *Mahmūd al-Kāşyarī Compendium of the Turkic Dialects (Dīwān Luyāt at-Türk)*. Part I. Sources of Oriental Languages and Literatures 7. Turkish Sources, Harvard.
- Derleme Sözlüğü III* (1993). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Donuk, A. (1988). *Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2014). *Dīvānu Lugāti'î-Türk (Giriş - Metin - Çeviri - Notlar - Dizin)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Esin, E. (1974). “Karluklar”. *Türk Ansiklopedisi*. Cilt XXI. Fasikül 166. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 348-351.
- Gabain, A. von (1950). “Köktürklerin Tarihine Bir Bakış III. Şehir Gözüyle Step”. (Kısaltarak Çeviren: Saadet Çağatay). *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. VIII/3, 373-379.
- Genç, R. (1981). *Karahanlı Devlet Teşkilâtı (XI. Yüzyıl) (Türk Hâkimiyet Anlayışı ve Karahanlılar)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Genç, R. (2002). “Karahanlılar Tarihi”. *Türkler*. C IV. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Genç, R. (2015). *Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Golden, P. (2006). *Türk Halkları Tarihine Giriş Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Ortadoğu'da Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu*. (Çev. Osman Karatay). Çorum: KaraM Araştırma Yayıncılık.

- Golden, P. (2009). “Orta Asya’da İslamiyet’in İlk Dönemleri ve Karahanlılar”. (Çev. Halil Berktaş) *Erken İç Asya Tarihi*. (Ed. Denis Sinor). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaçalın, M. S. (2011). *Niyâzi Nevayî'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar: El-Luğâtu'n-Nevâ'îyye ve'l-İstişhâdâtü'l-Cağâtâ'îyye*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (1992). “Karluklar”. *Türk Dünyası El Kitabı*. C I: Coğrafya-Tarih. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Kaljanova, E. (2005). *Uygurca Dışavustuk (Giriş-Metin-Çeviri-Dizin ve Tıpkıbasım)*. Doktora Tezi: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kaya, C. (1994). *Uygurca Altun Yaruk Giriş, Metin ve Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (2003). *Moğolca-Türkçe Sözlük 1 A-N*. (Çev. Günay Karaağaç). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Necef, N. E. (2005). *Karahanlılar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ölmez, M. (1991). *Altun Yaruk III. Kitap (=5. Bölüm)*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 1. Ankara.
- Özçamkan Ayaz, G. (2020). *Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin)*. Yayımlanmamış Doktora Tezi: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.
- Pritsak, O. (1950). “Karachanidische Streitfragen”. *Oriens*, 3/2, 209-228.
- Rahimi, F. (2019). *Fethali Kaçar'ın Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. C. 1. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Sağol, G. (1993). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish. Introduction, Text, Glossary and Facsimile. (Part I: Introduction and Text)*. Sources of Oriental Languages and Literatures 21. (Edited by Şinasi Tekin - Gönül Alpay Tekin). Harvard University Press.
- Salman, H. (2001). “Karluklar”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 24, 509-510.
- Salman, H. (2002). “Karluklar”. *Türkler*. C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Salman, H. (2014). “Karluk Devleti'nin Kuruluş Tarihi Meselesi”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-7.
- Starostin, A. S. vd. (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*. Brill-Leiden-Boston.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şeşen, R. (2017). *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Şirin User, H. (2006). “Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine”. *Bilig*, 39, 219-238.
- Tarama Sözlüğü II*. (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Taşağılı, A. (2014). ‘‘Karlukların Coğrafı Dağılımları Üzerine’’. *Türkiyat Mecmuası*, 24, 75-89.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi-13. Ankara: Simurg Yayınları.
- Toparlı, R. vd. (2003). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçar, E. (2014). ‘‘Contributions to Uighur Lexicography II: Remarks on çoğ’’. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung*, 67/2, 151-162.
- Wilkens, J. (2007). *Berliner Turfantexte XXV: Das Buch von der Sündentilung. Edition des alttürkisch-buddhistischen Kşanti Kılğuluk Nom Bitig*. Berlin Brandenburgische Akademie der Wissenschaften. Belgium: Brepols.
- Yıldız, H. (2020). *Maniheist Uygur Metinlerinde Çinçe Alıntılar Etimolojik, Leksik ve Tematik İncelemeler*. Erzurum: Fenomen Yayınları.
- Yüce, N. (2014), *Ebul Kāsım Cārullāh Mahmūd bin ‘Omar bin Muhammed bin Ahmed ez-Zamahşari el-Hvārzmī Mukaddimetü’l-Edeb Hvārizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşhası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Extended Summary

The Karluks were a Turkic tribe who played a key role in the establishment and collapse of the Kök Türk, Uighur, and Karakhanid states. The Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions tell us that the Karluks had lived in southern foothills of the Altay Mountains during the Kök Türk period. During the Uighur period, they settled in the regions extending west of Irtysh. They played an important role in the establishment and collapse of the Karakhanid State. In fact, some scholars go so far as to argue that the Karakhanid dynasty had belonged to the Karluks. Despite the Karluks being perhaps the most crowded and important tribe in medieval Turkic history after the Oghuzs, Mahmud al-Kashgari was very reticent about them so much so in fact that he didn't even classify them, or include them in his map for that matter. There are two possible yet diametrically opposite possible reasons for this: (1) The Karluks were from the said dynasty, and they spoke a Turkic dialect known as 'Hakaniyye Language'. If that is the case, al-Kashgari would therefore not have felt the need to distinguish the Karluks' dialect. (2) The Karluks had lost their political and administrative influence during the Karakhanid period. Therefore, our aim is not to evaluate these two views, but rather to fall behind a line of information about the Karluks given to us by Mahmud al-Kashgari.

The word *Çoglan* is one of eleven kinds of words (alongside *ebe*, *çaşşak*, *ker-*, *kerit-*, *oluç*, *sagur-*, *serker*, *sogut*, *susgak*, *ügürgen*, *yun*) and one of three titles (alongside *köl irkin* and *sagun*) featured in Mahmud al-Kashgari's *Diwan*, or compendium, that alludes to the Karluks. He did not provide us with any other information about this word, apart from a single explanation, 'name of a Karluk chieftain'. Nevertheless, it is intriguing that the word has made its way into his *Diwan*, even though there are no records of it anywhere prior to the arrival of Islam, and even though there is no information about it beyond the aforementioned explanation. In the *Diwan*, titles pertaining to 'being a commoner, or from the public' contain clues about the hierarchical position of proper names and titles. If we take Kashgari's information given and the decreasing influence of the Karluks in the political-administrative organization of ancient Turkic states into consideration, we arrive at the conclusion that *çoglan* could not have been a political-administrative or military title during the Karakhanid period. However, the fact that Kashgari felt it necessary to include *çoglan* in his *Diwan* indicates to us that the name/noun in question should not be accepted as any proper name.

As far as we know, no one has looked into the etymology of *çoglan* until this point. In our opinion, the origin of the word stems from the Old Turkic *çog*, meaning 'burning ember' and 'spark.' In old and modern Turkic languages and dialects, alongside Mongolian, this word either means: (1) 'ember, coal that has become ember, an extinguished fire, hot ashes, sparks, or (2) 'splendour, effulgence, energy, vitality'. Csongor, Shōgaito, Choi, Barat, and Yıldız have all pointed to this word being of Chinese origin. Tekin and Uçar have objected to this view, instead insisting that the word is of Turkic origin. In our opinion, the word being of Chinese is also incorrect. The roots *çol-* and *çon-* can be derivated into the verbal root **ço-* in Turkish. This verb means 'fire glow, glow,' and is the origin of

the word 'çog.' Çog means, '(1) ember, fire, flame, brightness,' and exists in old and modern Turkic languages and dialects. In Old Uighur, both çog and çoglug is paired word *yalin(lig)* to mean 'majestic, magnificent, majestic,' therefore forming a reduplication, and becoming metaphor. This metaphorical transition of meaning explains the origin of çoglan. Among old Turkic titles, you have çabiş 'Aide, chief advisor, chief commander, army commander;' *yargan* 'high court member(?)' and *kapgan* derived from the roots çap-, meaning 'hit', *yar-*, meaning 'split' and *kap-* 'to grab, to statch.' These titles are the result of metaphorization, whereby verb roots take on derivational suffixes in order to form nouns. The metaphorization process exhibited in these also applies to çoglan. Çoglan comes from the Old Turkic çog by way of the derivational suffix {+IA-} and the derivational suffix {-n}. In essence, we suspect that the meaning of the word might mean 'majestic, magnificent.'